

Rado BASIĆ:

PRIJEDORSKI GIMNAZIJALCI I STUDENTI, PRED RAT

Nižu gimnaziju završio sam u Prijedoru. Tu sam stekao prve predstave o životu, upoznao prve drugove i prijatelje, zbližio se s knjigom. Iz rodnog sela Donji Garevci pješao sam dnevno desetak kilometara i stizao u gimnaziju u poslednji čas ili sa zakašnjenjem. Školski drugovi zvali su me "seljačić", ali ja u tome nisam osjećao ničeg uvredljivog, jer u njihovom ponašanju prema meni nije bilo ni potezjenjivanja ni prezira. Slobodan Glumac, Esad Midžić, Berislav Kostijal, Esad Kapetanović, Joco Marjanović su moji vršnjaci, sa kojima sam se najviše zbližio. Slobodan Glumac, živ, okretan, inteligentan i veoma sugestivan dječak presudno je uticao na mene da razvijem strast za čitanjem, da osjetim prve mirise literature i vrijednost književnog djela, da kroz prve pročitane knjige /Hočićeve pripovjetke/ naslutim svojevršno i beskrajno bogatstvo duha.

Često sam, poslije časova, odlazio se Esadom Midžićem, sinom siromašnog kafedžije, u trošnu kafenicu njegovog oca Muharema; tu smo pili čaj, radili "domaću zadaću" i pored bubnjarice pune žara, koja je veselo cvilila, razgovarali o svemu što je u to vrijeme naš svijet predstavljalo i bilo predmet našeg interesovanja.

Bio sam najsitniji u razredu, ali u "bitkama" koje je moj razred vodio ravnopravno sam učestvovao, osobito ako bih primijetio prisustvo Esada Kapetanovića - Alibegovog, jer on me je uvijek uzimao u zaštitu, a ne treba zaboraviti da je Esad bio najjači u razredu.

Izuzetnu prisnost i privrženost osjećao sam prema Berislavu Kostijalu. Ovaj visoki, koštunjavi dječak, sa noćarima, stariji od mene nekoliko godina odskakao je od svih nas ozbiljnim držanjem. On je mlađe razumijevao i sa simpatijama se odnosio prema našim djetinjarijama, ali kao da je bio daleko od dječaćkih nestašluka, kao da je u drugom, nama nedostupnom svijetu živio. Pa ipak, u njegovom držanju nije bilo nadmenosti. Bilo je, rekao bih, zamišljenosti i odsutnosti koja je privlačila. Zato se nije morao truditi da u meni stekne prijatelja. Kada sam se uveče vraćao kući na selo, Berislav je znao da me daleko isprati. Zanimljiva priča prekidala se na najinteresantnijem mjestu, kao roman u nastavcima, i ja sam se uzbuđenjem očekivao slijedeći susret sa Berislavom. Naši razgovori, u kojima je on vodio glavnu riječ, nijesu se skoro ni doticali škole i školskih predmeta. "Sirotinja smo, brate, i ječan i drugi ... i to je ono što nas povezuje. Svijet se ovaj mora i može izmijeniti. Postoji jedna zemlja..." - govorio je moj drug, a ja sam vjerovao da je ovaj svijet bog stvorio, dabome i sirotinju, i šta se tu može...

Slušao sam tako priče o junacima iz dalekog osunčanog svijeta, i okretao ledja strašnim junacima iz bakinih priča o vješticama i vukodlacima, a da to nisam ni primjećivao. Vuka sam se, doduše, i dalje opasno bojao, a i od groblja zazirao. Kasno noću, kad sam se vraćao iz škole, daleko sam zaobilazio seljačko groblje strahujući od pokojnika, koji se prema bakinom vjerovanju, u gluho doba, na drvene krstače penju i živima prijetu.

Bio sam u četvrtom razredu gimnazije kad sam od Slobodana i Berislava počeo da dobijam knjige i brošure na čitanje.

Poslije svake pročitane knjige postajao sam bogatiji za novo saznanje, osjećao kako se oslobađam sputanosti i poslovične seljačke nepovjerljivosti, kako sve više pripadam određenom krugu drugova i kako sam korak bliže svijetu ideja koje me privlače. Razumije se, čitavo moje saznanje tade bilo je maglovito, naivno, nepovezano i nesredjene.

Poslije završene niže gimnazije u Prijedoru nastavio sam školovanje u Banjoj Luci, zato što u to vrijeme u prijedorskoj gimnaziji nisu postojali viši razredi. Ovdje sam kao srednjoškolac došao u dodir sa naprednim studentima i srednjoškolicima, družio sam se stalno sa pripadnicima naprednog omladinskog pokreta i osjećao da i po svojim shvatanjima i po aktivnosti pripadam tom pokretu. U banjalučkoj gimnaziji je postojalo djačko udruženje "Mlada Jugoslavija" u kome se iz generacije u generaciju vodila borba između naprednih omladinaca i reakcionara nacionalista i ljotićevaca. U tim akcijama i ja sam učestvovao, a na literarnim sastancima udruženja čitao sam ponekad svoje tekstove socijalne sadržine.

Od srednjoškolaca najčešće sam se družio sa Slobodanom Glumcom, Borom Pavlovićem, Čedom Jaćimovićem, Mušom Hasanbašićem, Faikom Pašalićem, Davidom Atijasom, Mirkom Kovačevićem i drugim. Pored školskog gradiva i obavezne lektire, redovno smo stizali da pročitamo ponešto marksističke literature, a veoma često vodili smo diskusije o radničkoj klasi, o SSSR-u, o fašističkoj opasnosti, i drugim pitanjima koja interesuju omladinu. Odlazio sam ponekad na priredbe radničkog kulturno-umjetničkog društva "Pelagić", bio član radničkog sportskog društva "Borac", učestvovao u izgradnji njegovog igrališta i na taj način širio krug poznanika među naprednim radnicima.

Od presudnog značaja za moje političko opredjeljenje bilo je učešće u radu KAB-a /Klub akademičara Banje Luke/. Posjećivao sam predavanja u prostorijama KAB-a, slušao diskusije, odlazio sa kabovcima na izlete u okolinu Banje Luke i širio saznanja o radničkom pokretu i revolucionarnoj borbi KPJ i SKOJ-a. Osim toga, tu sam imao prilike da se upoznam sa starijim drugovima, komunistima, kao što su Ivica i Josip Mažar, Rade Ličina, Nikica Pavlić, Ranko Šipka i drugi, koji su uticali na moje političko opredjeljenje.

Po završenom osmom razredu gimnazije upisao sam se na pravni fakultet i odlazio u Beograd samo za vrijeme polaganja ispita, a pretežno sam živio u Prijedoru. Kako sam od ranije poznavao prijedorske studente i ostale napredne omladince nije mi bilo teško da se sa njima povežem i uključim u omladinski rad.

Na pomolu su bili događaji koji su uzbudili čovječanstvo. Trideset osme proglašena je Čehoslovačka, a 1. septembra 1939. Hitler je napao Poljsku. Otpočeo je drugi svjetski rat. U ljude se uvlačio nespokoj i uznemirenje. Brzo je raslo antifašističko raspoloženje u širokim slojevima. Interesovanje ljudi za politička zbivanja bilo je iz dana u dan sve očividnije: uticaj KPJ na mase stalno je rastao. Rad Partije sa omladinom ogleda se u okupljanju i uključivanju većeg broja poštenih omladinaca u raznovrsne akcije i aktivnosti. Organizuju se i djeluju čitalačke grupe za prerađu napredne literature, aktivno se radi na rasturanju letaka, proglasa i drugog ilegalnog teksta, organizuju se kulturno-umjetničke priredbe sa aktuelnim programom. Kulturno-prosvjetno društvo "Zmijanje", pored Prijedora, proširuje svoju aktivnost i na okolna sela. Učešćem u ovoj ak-

tivnosti, sticao sam navike za organizovan rad u pokretu. Živo se sjećam ljeta četrdesete. Ljeti bi inače prijedorska čaršija primjetno oživjela. Stizali su studenti, Prijedorčani, iz Beograda i Zagreba. Na obalama Sane, pod lipama, u kolnim izletištima /Radetića Gaj, Pašinao, Ljubija/ sretale su se grupe mladića i djevojaka, zvonilo je od pjesme i veselja, učestale bi priredbe, uzgibala se čaršija, uznemirila policija i režimlije, jer su opredijeljenja mladih na strani naprednog pokreta bila glasna i otvorena. Te godine, početkom avgusta, ljubijski rudari stupili su u štrajk, koji je trajao više od mjesec dana. Komunisti Prijedora i Ljubije, pored organizovanja i vođenja štrajka, 1. septembra organizovali su i izveli i masovne demonstracije u Prijedoru. U demonstracijama je pretežno učestvovala omladina. Učesnici su izrazili ogorčenje protiv rata i fašizma, ali su se jednovremeno javno i odlučno solidarizali sa borbom ljubijskih rudara, koji su upravo tih dana golim rukama hvatali za bajonete i riješeni da istraju u štrajku odbijali nasrtaje žandarmerije. Demonstracije su snažno odjeknule i u gradu i u potkozarskim selima, pa su seljaci počeli masovnije da pružaju pomoć štrajkašima u hrani. I među štrajkašima demonstracije su primljene kao podrška njihovim zahtjevima.

sutradan poslije demonstracija policija je pohapsila grupu omladinaca za koje je pretpostavljala da su organizatori ove akcije. Koliko se sjećam, u zatvoru su se našli: Slobodan Marjanović, Esad Midžić, Duško Brković, Ilija Stojanović, Boro Ostojić, Rade Bašić i još neki... Zadržani smo u zatvoru desetak dana, pa kako policija tokom istrage nije uspjela da otkrije organizatore, pušteni smo na slobodu.

Vrijeme provedeno u zatvoru proteklo je brzo u organizovanom i intenzivnom radu i diskusijama, pa se tih dana sjećam kao uspješnog političkog seminara.

Uskoro poslije ovih događaja primljen sam u SKOJ. Mislim da je to bilo septembra 1940., i od tada sam u dodiru sa Ilijom Stojanovićem dobijao zadatke za rad na selu.

I ranije kao srednjoškolac, a naročito kao student poznao sam veliki broj seljaka iz Garevaca i drugih sela a sa brojem mladića održavao prijateljske veze i često sa njima vodio razgovore o radničkom pokretu, o položaju seljaka u bivšoj Jugoslaviji, pa i o KPJ. Osjećao sam da uvažavaju moja uvjerenja i da sa dosta razumijevanja prate izlaganja što me ispunjavalo zadovoljstvom.

Jedan događaj iz 1937. vrijedan je pažnje, zato ću ga ispričati. Boravio sam kod roditelja u Garevcima. Bio je početak septembra. U selo su upali egzekutori u pratnji žandarma i od broja seljaka koji su zaduženi kod banke oduzeli volove i otjerali kao plijen u Frijedor, s namjerom da ih sutra, pljačnog dana, prodeju na licitaciji, radi izmirenja dugovanja banci. Tom prilikom iz Garevaca i Donjih i Gornjih Orlovaca otjerano je oko dvadeset pari volova. Uznemireni seljaci okupili su se u dvorištu moga oca Djoke. Čuli su se protesti i prijetnje. To je razumljivo, ako se zna šta volovi znače za seosko domaćinstvo. Umješao sam se u razgovor i predložio da se suprotstave nasilju i pljački. Imao sam utisak da su prihvatili prijedlog, jer su uozbiljeni pristupili organizovanju akcije, i ne obraćajući više pažnju na moje prisustvo. Sjedili su u krug, u polumarku, na travi, i zavjerenički se dogovarali, a ja sam stajao po

strani. S vremena na vrijeme do mene su dopirale riječi starog Mile Iecalja: "Tako, tako pobratime; nismo mi mačiji kašalj, mi smo narod!"

Te noći nemirno sam spavao, često se buđio i od unutarnje zebnje se meškoltio pod ponjavom. Rano sam se izvukao iz postelje i požurio u Prijedor da iz prikrajka posmatram šta će se dogoditi. Vidio sam u redu volove i pored njih opštinske činovnike i policajce. Ispred njih - prazan prostor, pa grupe seljaka, među kojima i vlasnici volova. Licitiranje je počelo: prvi, drugi i... Tada se iz grupe seljaka izdvojio Petar Bašić i pošao prema volovima. Za njim su krenuli i ostali. Prazan prostor je nestao. Redovi su se izmiješali. Nastala je gužva. Zaplašeni i zbunjeni, policajci su se izgubili u masi. Vlast je bila pregažena. I, dok su žandarmi stigli, goniči sa otetom stokom bili su na periferiji grada. Akcija je uspjela, a sada je otpočela tuča između žandarma i seljaka. Seljaci štapovima, žandarmi kundacima. Grad je zanižen od streha pred pobunom. Radnje su na brzinu zatvarane. Trgovci su drhturili iza spuštanih roletni. "K vragu pazari! Glava je najpreča" - govorili su. Pred veče su žandarmi dobili pojačanje, pa je otpor slomljen a grupa seljaka pohapšena. U ovoj grupi sam primijetio: Stojane Baltu, Djoku Bašića, Lazu Krnetu, Milu Bašića, Dušana Vokića, Petra Bašića i još neke...

Do otpočinjanja rata, kao student prava, odlazio sam u Beograd na polaganje ispita, a ptreženo seadržavao u Prijedoru i gotovo svakodnevno dolazio u dodir sa seljacima okolnih sela. Jedan broj seljaka, naročito mlađih, dobro sam poznao, pa mi nije bilo teško da sa njima uspostavljam odnose povjerenja

i razumijevanja, što je bio prvi preduslov da kao Skočevac
 sa njima i politički radi. Imena nekih su nezaboravna, jer
 su među prvima krenuli u ustanak i poginuli kao junaci: Vas-
 krsija Marić, Milan Kitenjić, Božo Medić, Rado Gnjatović,
 Bogdan Savačlić, Milica Vranjanić, Živko Pečalj, Živko Gnja-
 tović...

Arh. Bos. kralj. B. Luka

ABK 209-008-040